

Extended Abstract

Kurdish, Turkish, and Other Languages in *Sharafname-ye Bedlisi*

Reza Amini*

Associate Professor in Linguistics, Research Institute for Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran.

r.amini@richt.ir

Review History: Received: 2026-08-23 Revise: 2026-09-07 Accepted: 2026-09-20	Abstract A scientific and multifaceted examination of important historical Persian texts is essential for their correct interpretation. Many such texts contain words from languages other than Persian, and without understanding the meanings of these non-Persian elements, a precise and complete grasp of the text remains unattainable. One of the significant Persian texts that features a notable use of non-Persian utterances is <i>Sharafname-ye Bedlisi</i> (11th century AH / 17th century CE). The author, a Kurd by origin, was raised in the Safavid court and later attained the ranks of Amir and Amir al-Umara (“Mir Mirani”) in both Iran and the Ottoman Empire. This unique background has resulted in the influence of multiple languages on his book: Kurdish, Turkish, and the languages of the Christian peoples with whom the Ottomans had centuries of contact in Eastern and Central Europe and the Caucasus. This article examines <i>Sharafname-ye Bedlisi</i> precisely from this multilingual perspective. The findings attest to the presence of utterances from Kurdish, Turkish, and other languages within the book, as well as the broader influence of these languages on its text. On another level, these linguistic traces also reflect the rich cultural exchanges among the speakers of these languages and the multilingual environment in which the author of <i>Sharafname</i> lived. The effects of these linguistic exchanges are still more or less present in the Persian language, although some of them have disappeared from Persian due to changing conditions in Iran over the past few centuries.	Keywords: <i>Sharafname-ye Bedlisi</i> Kurdish Turkish Mongolian Georgian Eastern European languages
<i>How to cite this article:</i> Amini, R. (2026). Kurdish, Turkish, and Other Languages in <i>Sharafname-ye Bedlisi</i>. <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(2), 47-65. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56920.1498		
 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

* Corresponding author

Introduction

This article examines the *Sharafname-ye Bedlisi*, composed by Sharaf Khan Bedlisi in 1005 AH/ 1596–97 CE, as one of the significant Persian-language historical works produced during the Safavid era and pertaining to the Kurds, one of Iran's largest ethnic groups. On the one hand, drawing upon the author's Kurdish identity, the study seeks to identify traces of Kurdish language influence within the text. On the other hand, given Sharaf Khan's engagement with both the Iranian and Ottoman polities - in which the Turkish language held formal status - the article explores the extent and nature of Turkish elements present in the *Sharafname-ye Bedlisi*. Furthermore, considering the Ottoman state's contacts and interactions with Christian communities in Eastern and Central Europe and the Caucasus, the research also attempts to detect lexical borrowings from the languages of these regions within the work.

Material & Method

For the purposes of this research, the complete text of the *Sharafname-ye Bedlisi* was examined in full, and extracts containing Kurdish, Turkish, and other non-Persian lexical items were systematically collected and analyzed. In order to address the research questions with greater precision, several contemporaneous texts from the same compositional period were also consulted. Methodologically, the study is grounded in textual analysis, description, and interpretive explanation. The edition utilized throughout is that of Vladimir Vélyaminov Zernov, republished in Iran by Asatir Publications.

Results & Discussion

The data extracted from the *Sharafname-ye Bedlisi* reveal clear influences from both Kurdish and Turkish, manifesting in the form of Kurdish lexical items as well as Turkish words and phrases embedded within the Persian text. The author's treatment of "Kurds" and the "Kurdish language" reflects, on the one hand, an objective and impartial perspective toward this Iranian ethnic group and its language - understandable given his own Kurdish origin and native command of the language - and, on the other hand, attests to his considerable linguistic awareness. As discussed in the article, Sharaf Khan's explanation of the variant orthographic forms *Ruzaki*, *Ruzhaki*, and *Rujaki* may be regarded - to the best of this writer's knowledge - as the earliest systematic articulation of the distinction between the Northern and Southern branches of the Western Iranian languages. Furthermore, the examination of the data indicates that a portion of the vocabulary in the *Sharafname-ye Bedlisi* derives from the languages of various Christian peoples with whom the Ottoman state maintained contact.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that Kurdish, Turkish, and several languages of Christian people with whom the Ottomans had contacts of interactions all left discernible imprints on the Persian of the *Sharafname-ye Bedlisi*. In addition to individual lexical borrowings, Turkish poems and sentences appear, and some Persian constructions in the text exhibit Turkish

syntactic patterns - a phenomenon attributable to the longstanding historical interaction between the Turkish and Persian languages. Upon closer examination, a significant proportion of the Turkish-Mongolian vocabulary in the *Sharafname-ye Bedlisi* pertains to military and administrative affairs, which may be understood as a consequence of the Turco-Mongol character of the dynasties that, for centuries prior to the composition of the *Sharafname-ye Bedlisi*, ruled over “Turan” and “Iran”, and beyond. Lexical items originating from the languages of Christian peoples consist primarily of proper names, toponyms, official titles, and occasionally other terms that entered Ottoman Turkish through contact, and were subsequently recorded in the *Sharafname-ye Bedlisi*. Given that the Ottomans’ interactions with Christian people - at least during the period in which the *Sharafname-ye Bedlisi* was written - occurred predominantly in the Balkans, Eastern and Central Europe, and the Caucasus, the relevant loanwords in the text derive largely from Slavic languages (Russian, Ukrainian, Czech, Serbian, etc.), Armenian, Georgian, and German/ Austrian.

References

- Aghamajidi, Leila, Soltani Kouhbanani, Hassan, Shohani, Alireza, Shiri, Qahraman (2022). “Structural and Content Stylistics of Badlisi Sharafnameh by Sharafkhan Badlisi”, *Journal of the stylistic of Persian poem and prose*, 15(number 75), 249-267. DOI :10.22034/bahareadab.2022 .15 .6421 [in Persian]
- Amini, R. (2022). “An Analysis of the Entrance of Turkish Words into Persian: The Case Study of “Dastur-e Shahriaran”. *Journal of Linguistics & Iranian Languages*, 7(1), 21-39. <https://doi.org/10.22099/jill.2022.44446.1324> [in Persian]
- Amini, R. (unpublished). “The Concept of Iran in Sharafname-ye Bedlisi: A Comprehensive History of Kurdistan”. [in Persian]
- Amini, R. (unpublished). “A Textual Review of Sharafname-ye Bedlisi”. [in Persian]
- Bedlisi, Sharaf Khan ibn Shams-al-din (2022). *Sharafname The Comprehensive History of Kurdistan*, Vladimir Vélyaminov Zernov (ed.), Tehran: Asatir Publications. [in Persian]
- Doerfer, Gerhard. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Franz Steiner Verlag GMBH Wiesbaden.
- Farahi, Abunaser (1982). *Nesab-al-Sebyan*, Mohamad Javad Mashkur (ed.), Tehran: Ashrafi. [in Persian]
- Hatam, Gholam Ali, Qadernezhad, Mehdi, Aghaie, Abdollah (2016). “The study of paintings of Amir Sharaf Khan Bidlisi’s Sharafnameh”, *Negareh Journal*, 11(38), 48-60. <https://doi.org/10.22070/negareh.2016.359> [in Persian]
- Jamshidian, Sajad (2010). “Bedlisi’s Sharafname and the Emergence of Kurdish Historiography”, *KETAB-E MAH-E TĀRIKH VA JOGHĀRĀFIĀ*, 158, 102-105. [in Persian] <https://B2n.ir/qk9942>
- Janhunien, Juha. (2003). *The Mongolic Languages*, London: Routledge.
- Johanson, Lars, Csató, Éva Á. (2022). *The Turkic Languages*, second edition, London: Routledge.
- Mackenzie, D. N. (1961). “The Origins of Kurdish”, *Transactions of the Philological Society*, 86, 68-86.
- Menges, Karl H. (1994). *The Turkic Languages and People, An Introduction to Turkic Studies*, 2nd revised edition, Göttingen: Harrassowitz Verlag.
- Mohammadi, Z. and Feizi, K. (2020). “An Analysis of Sharafkhan Badlisi's Approach to Historical Perspective and Historiography in Sharafnameh”. *Historical Perspective & Historiography*, 30(25), 269-295. <https://doi.org/10.22051/hph.2021.28380.1393> [in Persian]
- Mohamadi, Z., Surni, B., Azizian, Z. (2013). “The Refraction of thKurds in “The History of Ālamāray-e Abasi””, *PAYAM-E BAHARESTAN*, 24, 311-326.[in Persian] <https://B2n.ir/qu5237>
- Mohamadi, Y. and Parsa, S. A. (2022). “Introducing the Sources of Persian Poems in Bidlisi’s Sharafnameh”. *Journal of Kurdish Literature*, 7(2), 109-133. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453657.1400.7.2.8.1> [in Persian]

- Oranski, I. M. (2000). *Introduction to Iranian Philology*, translated into Persian by Karim Keshavarz, Tehran: Payam Publications. [in Persian]
- Saidi, Modares, Zargarinezhad, Gholam Hosein (2017). "The Evolution and Development of the Meaning of the Term "Kurd" in the Sources of the Islamic Period (1th to 9th Century AH). *Tārīkh-i Īrān*", 10(1), 91-116. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20087357.1396.10.1.5.9> [in Persian]
- Soltani, Anwar. (1998). "The Sharafnama of Bitlisi: manuscript copies, translations and appendixes", presented at the *International Conference on the Sharafnama in Berlin*, 1-3 May, 1998: <https://B2n.ir/xg5041>.
- Torkaman, Eskandarbeyg (2022). *TARIKH-E ĀLAMĀRĀY-E ABĀSI*, Tehran: Amirkabir. [in Persian]
- Windfuhr, Gernot. (2009). *The Iranian Languages*, London: Routledge.
- Ziahosseiny, S. M. (2024). *Contrastive Analysis & English Error Analysis*, 3rd edition, Tehran: Rahnama Press.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۲، پیاپی ۲۱ (تابستان ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۴۷ - ۶۵

کردی، ترکی و زبان‌های دیگر در شرف‌نامه بدلیسی

رضا امینی

دانشیار زبان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

چکیده

بررسی علمی چندسویه متن‌های مهم گذشته زبان فارسی به خوانش درست آنها یاری می‌رساند. بسیاری از این متن‌ها دربردارنده واژه‌هایی از زبان‌های دیگر هستند که بدون دانستن معنای آنها، دریافت معنای دقیق و کامل متن شدنی نیست. یکی از متن‌های مهم زبان فارسی که در آن پاره‌گفتارهای نافارسی چشم‌گیری به کار رفته شرف‌نامه بدلیسی (سده یازدهم هجری قمری) است. نویسنده این کتاب گرد است، دربار صفویه پرورش یافته، و در ایران و عثمانی، به مقام امیری و امیرالأمرای «میرمیرانی» رسیده است. چنین پیشینه‌ای موجب شده که در کتاب او هم اثر زبان کردی دیده شود، هم اثر زبان ترکی، هم اثر زبان‌های مردمان مسیحی که عثمانی‌ها در اروپای خاوری و مرکزی و قفقاز با آنها برخوردی چندسده‌ای داشته‌اند. در این مقاله، شرف‌نامه بدلیسی از این دید بررسی شده است. یافته‌های پژوهش، گواه وجود پاره‌گفتارهای کردی، ترکی و زبان‌های دیگر در این کتاب و اثر این زبان‌ها بر متن آن است. این امر، در سطحی دیگر، نشان‌دهنده دادوستدهای فرهنگی گویشوران این زبان‌ها و فضای چندزبانه‌ای است که صاحب شرف‌نامه بدلیسی در آن زندگی می‌کرده است. اثرهای این دادوستدهای زبانی هنوز در زبان فارسی کم و بیش پا برجاست، هرچند که به خاطر دگرگون شدن شرایط ایران در چند سده گذشته، برخی از این اثرها از زبان فارسی ناپدید شده است.

واژه‌های کلیدی:

شرف‌نامه بدلیسی
کردی
ترکی
مغولی
گرگی
اروپای خاوری

تاریخچه مقاله: دریافت: ۱ شهریورماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۶ شهریورماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۲۹ شهریورماه ۱۴۰۵

* نشانی رایانامه نویسنده مسئول: r.amini@richt.ir

امینی، رضا (۱۴۰۵). کردی، ترکی و زبان‌های دیگر در شرف‌نامه بدلیسی. زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی ۱۱(۲)، ۴۷-۶۵.

<https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56920.1498>

حق نشر ۲۰۲۶-نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

«وام‌گیری»^۱ زبانی پدیده‌ای جهانی است، یعنی در همهٔ زبان‌ها، کم‌وبیش، اثر آن دیده می‌شود. این پدیده، در وهلهٔ نخست، در سطح واژگان روی می‌دهد، اما در برخوردهای درازمدت زبان‌ها، به سطح‌های آوایی-واجی^۲، ساخت‌واژی^۳ و حتی نحوی^۴ زبان هم گسترش می‌یابد (مدرسی، ۱۳۹۳). بنابراین، وام‌گیری که امری زبانی است، اما پیامد برخوردهای اجتماعی و اقتصادی و سیاسی گویشوران دو یا چند زبان است، می‌تواند سنجه‌ای باشد برای فهم چند و چون این برخوردها و آگاهی از نوع رابطه‌ای که میان گویشوران زبان‌های موقعیت برخورد وجود داشته است.

در جهان امروز که آمدوشدهای میان جامعه‌ها و کشورها بیش‌تر و آسان‌تر شده و گویشوران زبان‌های بیش‌تری در برخورد و تعامل با هم قرار گرفته‌اند، برخوردهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بیش‌تر به چشم می‌آید و شاید دادوستدهای یک‌سویه یا دوسویهٔ زبانی گویشوران زبان‌ها هم بیش‌تر شده باشد. با این همه، چنین چیزی محدود به جهان امروز نیست، و ما از رهگذر بررسی متن‌های به‌جای‌مانده از گذشته، درمی‌یابیم که در گذشته نیز وام‌گیری زبان‌ها از یکدیگر - دست کم در جاهایی از جهان که جایگاه آمدوشدها و جابه‌جایی قدرت در میان مردمان گوناگون بوده - بسیار روی داده است. قلمرو تمدنی-فرهنگی ایران از این دست جاها است. و از همین رو است که در فارسی و دیگر زبان‌های این پهنه، نشان‌های گاه چشم‌گیری از زبان‌های دیگر دیده می‌شود. بررسی چنین نشان‌هایی افزون بر آن که زبان‌شناسان و دانشوران ادبیات را در شناخت دگرگونی‌های زبان فارسی و دیگر زبان‌های این قلمرو و عامل‌های آن به کار می‌آید، پژوهشگران دیگر زمینه‌های علمی را نیز در فهم تاریخ و دگرگونی‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و جابه‌جایی‌ها و دگرگونی‌های قومی این قلمرو به کار می‌آید.

در این مقاله، شرف‌نامهٔ بدلیسی (زین‌پس شرف‌نامه) - نوشتهٔ شرف‌خان بدلیسی در ۱۰۰۵ هجری قمری - که از متن‌های مهم زبان فارسی در دورهٔ صفویه، مرتبط با یکی از بزرگ‌ترین تیره‌های ایرانیان یعنی کُردها است^۵ بررسی شده، تا از یک سوی، بر پایهٔ آگاهی از کُرد بودن نویسندهٔ کتاب، اثر زبان کردی بر متن شرف‌نامه را دریابیم، و از سوی دیگر، با توجه به این واقعیت که او در هر دو دولت ایران و عثمانی - که زبان ترکی در آنها جایگاه مهمی داشته، «امیر» و «امیرالأمرا» («میرمیران») بوده - دریابیم که چه اثرهایی از زبان‌های ترکی بر متن شرف‌نامه وجود دارد. همچنین، با علم به این که دولت عثمانی با مسیحیان در خاور و مرکز اروپا و قفقاز در برخورد و دادوستد بوده، کوشش شده است اثر زبان‌های آنها در متن شرف‌نامه نیز شناسایی شود. بنابراین، دو پرسش کانونی مقاله عبارتند از:

الف. چه اثرهایی از نوع نگاه شرف‌خان به «کُردها» و زبان‌های کُردی و ترکی، در شرف‌نامه دیده می‌شود؟

ب. چه عنصرهایی از زبان‌های مسیحیان که عثمانی‌ها همواره با آنها در برخورد بودند، در شرف‌نامه وجود دارد؟

¹ borrowing

² phonetic-phonological

³ morphological

⁴ syntactic

^۵ کردها نقششان در دولت صفویه مهم بوده است، آن‌چنان که در کتاب‌هایی همچون *تاریخ عالم‌آرای عباسی*، نوشتهٔ اسکندر بیگ ترکمان، نقش آنها در جنگ‌های دولت صفویه برجسته است (ترکمان، ۱۳۸۷؛ محمدی و همکاران، ۱۳۹۳).

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که تا کنون درباره شرف‌نامه بدلیسی انجام شده را می‌توان به دو دسته بخش کرد: دسته نخست پژوهش‌هایی را دربرمی‌گیرد که درباره شرف‌نامه هستند، و با موضوع پژوهش کنونی، به گونه‌ای، پیوند دارند، و پژوهش‌هایی که پیوند نزدیکی با موضوع پژوهش کنونی ندارند؛ با این همه، به پرسش‌هایی درباره آن کتاب، یا بر پایه آن، پاسخ گفته‌اند.

در دسته نخست، می‌توان به آقامجیدی و همکاران (۱۴۰۱) درباره سبک و محتوای زبانی، ادبی و فکری - محتوایی شرف‌نامه اشاره کرد که پژوهش سودمندی است و در آن به وجود واژه‌های کُردی و ترکی در شرف‌نامه نیز پرداخته شده؛ با این همه، اشاره آن به این که «شرف‌نامه از نظر فکری، دربردارنده رویکردی ستایش‌آمیز به کردها است»، سخن دقیقی نیست. امینی (در دست انتشار) نیز در مقاله‌ای «مفهوم ایران را در شرف‌نامه بدلیسی» بررسی کرده که موضوع آن در جاهایی با موضوع پژوهش کنونی هم‌راستایی دارد، چه این که در آن پژوهش نیز، بر پایه شرف‌نامه بدلیسی، هویت ایرانی کردها برجسته شده است.

در دسته دوم، می‌توان به پژوهش‌هایی همچون سلطانی^۱ (۱۹۹۸)، محمدی و پارسا (۱۴۰۰) و حاتم و همکاران (۱۳۹۵) اشاره کرد که در شناخت نسخه‌های گوناگون شرف‌نامه، «مآخذ فارسی» این کتاب و آشنایی با «نگاره‌های» نسخه نام‌ور به شرف‌نامه بودلیان کارهای سودمندی هستند. به این پژوهش‌ها می‌توان محمدی و فیضی (۱۳۹۹)، جمشیدیان (۱۳۹۰) و امینی (۱۴۰۵) را هم افزود که خواندن آنها برای آشنایی با «رویکرد تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری» شرف‌خان و ویژگی‌های متنی-زبانی شرف‌نامه سودمند است. با این همه، با نگاه به پژوهش‌های پیشین، درمی‌یابیم که تا کنونی پژوهشی با عنوان یا هدف پژوهش کنونی انجام نشده است.

۳. روش پژوهش

برای انجام این پژوهش، متن کامل شرف‌نامه بدلیسی مطالعه شد و پاره‌گفتارهای کُردی، ترکی و دیگر زبان‌های موردنظر پژوهش از آن استخراج و سپس بررسی شده است. با هدف پاسخ گفتن دقیق‌تر به پرسش‌های پژوهش، به برخی متن‌های دیگری که در دوره نگارش شرف‌نامه نوشته شده‌اند نیز مراجعه شده است. بنابراین، از دید روش، این پژوهش بر بررسی متنی، توصیف و تحلیل استوار است. در این مقاله، از آن نسخه‌ای از شرف‌نامه بهره گرفته شده که ولادیمیر ولیامینوف زرنوف^۲ آن را تصحیح و در ایران / انتشارات / اساطیر - در سال ۱۴۰۲ - منتشر کرده است. شرف‌نامه دو بخش دارد که در یک جلد منتشر شده است. از این رو، در ارجاع‌هایی که به این کتاب در این مقاله داده شده است، در درون دو کمان، نخست صفحه کتاب آمده و به دنبال آن «یک» یا «دو» که به ترتیب نشانگر جلد‌های «اول» و «دویم» کتاب هستند.

۴. تحلیل داده‌ها

۴-۱ «کُرد» و زبان کُردی در شرف‌نامه

جغرافیای زندگی کردها، آنها را در پیوند با مردمان بسیاری قرار داده که همین، در بسیاری جاها، گونه‌ای دوزبانگی/ چندزبانگی و آمیختگی فرهنگی را بر سرنوشت آنها رقم زده است. این پیوند زبانی-فرهنگی در شرف‌نامه هم آشکار است. برای نمونه، شرف‌خان در جایی می‌گوید:

^۱ A. Soltani

^۲ V. V. Zernov

«... و مغنیان نغمه‌پرداز و مطربان شیرین زبان خوش آواز و رامشگران دلکش الحان سازنواز بیوسون اکراد و قاعده اعراب و طریقه فرس و قانون عجم در مقام خوانندگی و سازندگی درآمده آواز نشاط و ندای انبساط بدایره فلک زحل رسانیدند» (۴۰۴ یک).

بر پایه این پاره‌گفتار، می‌توان گفت در محیط زندگی شرف‌خان، هم «یوسون» («رسم/ شیوه») «آکراد» پذیرفته بوده، هم «قاعده اعراب»، هم «طریقه فرس و قانون عجم» و احتمالاً «یوسون» «اتراک» و دیگر مردمانی که «آکراد» با آنها در دادوستد فرهنگی-زبانی بوده‌اند. با این همه، از همان بخش آغازین *شرف‌نامه* که در آن نویسنده به تبار کردها می‌پردازد، هویت و تبار ایرانی آنها برجسته است؛ آن‌چنان که نخستین استناد او در این باره به داستان ضحاک در *شاه‌نامه فردوسی* است. در پیوند با این داستان، شرف‌خان چگونگی شکل‌گیری زبان کردها را هم به نبود درازمدت ارتباط میان آنها و «مردمان» دیگر مربوط دانسته و موصوف شدنشان به «کرد» را برآمده از «وفور شجاعت و تهور» در آنها دانسته است:

«... و چون مدت مدید و عهد بعید از اختلاط مردمان و تردد بلدان معرض و متوحش بودند برای خود لسان و زبانی پیدا کرده در جنکل و جبال در میانه بیشه و قلال آثار عمارت و زراعت و آبادانی کردند و بعضی از ایشان صاحب اموال و اغنام کشته بصحاری و بیابان رفتند و بروایتی از وفور شجاعت و تهور که لازمه ذات این طایفه است ملقب بکرد گشتند ...» (۱۳ یک)

با این همه، شرف‌خان، این را هم می‌گوید که برخی «حکما»، کردها را طایفه‌ای از جن، یا حاصل ازدواج «دیو» و «انسان» می‌دانند: «و بقول بعضی از حکما، [الاکراد طایفه من الجن کشف الله عنهم الغطا و بروایت برخی از مورخان دیو با انسان ازدواج کرده طایفه اکراد از ایشان پیدا شده ...» (۱۳ یک). سپس، شرف‌خان باز به زبان کردها اشاره کرده: «طایفه اکراد چهار قسم است و زبان و آداب ایشان مغایر یکدیگر است اول کرمانج دویم لر سیم کلهر چهارم کوران» (۱۳ یک). در این اشاره او، از کرد دانستن لرها که بگذریم، نکته درستی وجود دارد و آن «مغایر» بودن، یعنی گونه‌گونه بودن «زبان و آداب» کردها است که تا به امروز نیز دیده می‌شود.

در *شرف‌نامه*، محدوده «ولایت کردستان» هم بیان شده است:

«... و ابتدای ولایت کردستان از هرمز که بر ساحل دریای هند واقع شد و از آنجا بر خط مستقیم کشیده می‌آید تا در ولایت ملاطیه و مرعش منتهی می‌گردد و در جانب شمالی این خط ولایت فارس و عراق عجم و آذربایجان و ارمن است و بر طرف جنوبی دیاربکر و موصل و عراق عرب اما شعبات او از اقصای ولایت مشرق تا بینهایت دیار مغرب رسیده ...» (۱۳-۱۴ یک).

این‌که شرف‌خان ابتدای «ولایت کردستان» را «هرمز» می‌داند - و می‌توان گفت که منظور او از هرمز «هرمز بَری» در حدود میناب امروزی است و نه «هرمز بحری» یعنی «جزیره هرمز» - از آن رو است که او لرها را نیز کرد می‌داند، وگرنه در همه جغرافیایی که او ترسیم کرده «کردها» زندگی نمی‌کنند؛ مگر آن‌که «کرد» را نه در مفهوم قومی آن، بلکه در مفهوم «رمه‌دار و کوچ‌نشین» به کار برده باشد که از معناهای این واژه هستند (سعیدی و زرگری‌نژاد، ۱۳۹۶).

اشاره‌ها و صفتهایی که شرف‌خان درباره کردها به کار بسته، نشان می‌دهد که او هویتی ویژه برای آنها قائل است. برای نمونه، در جایی، از زبان کسی، می‌گوید: «... ما طایفه اکرادیم و قاعده تراکمه در نزد مردمان ما مستحسن و مقبول نیست» [ترک آن اولیست ...] (۳۸۱ یک). این اشاره نشان‌دهنده مرزگذاری هویتی و آداب و رسومی میان «آکراد» و «تراکمه» در زمان نگارش *شرف‌نامه* است. شرف‌خان در جاهای زیادی نیز از «داد مردی دادن» «کردان گرد» و «دلیر» و «پرخاشجوی» و «تندخو»

و «خون‌خوار» بودن آنها سخن گفته که این سه صفت آخر نیز - به وارون آن چه در فارسی امروز داریم - گویا معنای مثبت دارند نه منفی:

«... از هر دو جانب کشش و کوشش بسیار کرده کردان کرد داد مردی و مردانگی دادند اما فایده نکرد» (۳۹۵ یک).

«... بدین دستور کردان پرخاشجوی و دلیران تندخوی دل از جان و جهان برداشته ...» (۳۹۹ یک).

«... امیر با کردان خون خوار خنجر کذار روی توجه بتسخیر قلعه و حصار آورد ...» (۴۰۳ یک).

گاه نیز دیده می‌شود که شرف‌خان‌گُردها را به مثابه انسان‌هایی صاف و صادق توصیف کرده است:

«آن کرد صافی صادق در جواب گفت ...» (۴۲۳ یک).

با توجه به اشاره‌هایی از گونهٔ زیر (دربارهٔ برخی اولاد «حکام اردلان») درمی‌یابیم که صاحب *شرف‌نامه* کوشیده است آن چه می‌نویسد موثق باشد:

«اما چون احوال اینجماعت که مذکور شد نزد راقم حروف محقق نبود و از کسی معتمدالقول نیز چیزی نشنیده بود که بر آن اعتماد توان کرد لاجرم بمسامحه و اغماض از آن درگذشت و شروع در احوال جمعی ازین طبقه نمود که بکرات از ثقات قدسی سمات احوالات ایشان استماع افتاده و بتواتر بصحت رسیده و بعضی را معاینه مشاهده نموده چه قرار با خامهٔ دوزبان درین نسخه بی‌سامان آنست که اصل قصه و داستان را بلا زیاده و نقصان در عبارت مختصر رقم نماید و از اقوال مختلفه بیمزه که سبب استنکار ارباب عقول گردد معرض و مستحوش باشد ...» (ص ۸۳)

بر این پایه، گفتنی است که در روایتی که شرف‌خان از پیشینه و زندگی گُردها به دست داده است، تعصب و یک‌سونگری دیده نمی‌شود، و او در شناساندن گُردها، آن چه را نوشته، خود خوانده یا شنیده یا بدان باور دارد. در این روایت، با آن که شرف‌خان خود گُرد بوده از انتقاد از گُردها یا بیان صفت‌هایی که دست کم امروزه ممکن است ناپسند به دید آیند، دربارهٔ آنها پرهیز نکرده است؛ برای نمونه، می‌گوید:

«... و اکثر این طایفه شجاع و متهور و سخی و متکبر باشند چنانچه از کمال تهور و شجاعت و کثرت مردانگی و غیرت اسم دزدی و قطاع الطریقی بر خود می‌نهند و درین وادی سربازی کرده خود را بکشتن می‌دهند و دست کدایی بجهت یک نان بدونان و لثیمان دراز نمی‌کنند ... بمقتضای من تفکر فی العواقب لم یشجع در اکثر امور دنیوی و شغل مهمات و معاملات آن بی‌فکر و بی‌تأمل اند ...» (۱۴ یک).

یا باز جای دیگر دربارهٔ «اُکُراد» می‌گوید:

«... و طوایف اُکُراد متابعت و مطاوعت هم‌دیگر نمی‌کنند و اتفاق ندارند چنانچه جناب فضایل مآبی مولانا سعدالدین ... در صفت اُکُراد می‌گوید هر یک بدعوای انفراد رایت استبداد برافراشته‌اند و در قلال جبال باستقلال مجبول کشته بغیر از کلمهٔ توحید در هیچ امور اتفاق ندارند و سبب نفاق این طایفه را چنین روایت می‌کنند که چون صیت و صدای نبوت محمدی ... در اطراف و اکناف عالم غلغله افکند خواقین جهان و سلاطین عالیشان را داعیه آن شد که حلقهٔ بندگی و مطاوعت آن سرور را در کوش کنند ... اغوزخان که در آن زمان از عظمای سلاطین ترکستان بود از اعیان کرد بغداد نام کریه منظر دیوپیکر زشت چهره سیه‌چرده را بطریق رسالت بآستان اقبال آشیان خواجه کونین و سید ثقلین ... ارسال نموده ... چون ایلچی کریه منظر بنظر سعادت اثر حضرت خیرالبشر درآمد از هیات و ماهیت او متنفر و منزجر کشته از عشایر و قبایل او سوال فرمود گفت از طایفهٔ اُکُرادم آنحضرت فرمود که حق سبحانه و تعالی این طایفه را موفق باتفاق نکرده و الا عالمی در دست ایشان تباه خواهد شد دیگر از آن روز دولت عظمی و سلطنت کبری میسر این طایفه نشده ... و چون در میانه طایفه (اُکُراد) فرمان‌فرمایی نافذالحکم نیست اکثر سفاک و بی‌باک و خونریز می‌باشند

چنانچه باندک جرایمی فساد بسیار میکنند و دیت نفس کامله بدختری یا اسبی یا دو سه راس چاروا معمول شده و دیت سقط دست و پا و چشم و دندان چندان معتبر نیست ...» (۱۶-۱۷ یک)

پیداست که برخی از این گفته‌ها پایه تاریخی ندارند. دست کم، با توجه به حدودی که شرف‌خان خود برای سرزمین‌های کُردنشین برشمرده، «اعیان کرد» نمی‌توانسته‌اند در «ترکستان» و نزد «اغوزخان» بوده باشند که او بخواهد از میان آنها یکی را «بطریق رسالت» به سویی بفرستد. در *شرف‌نامه* در مورد‌های چشم‌گیر دیگری نیز نویسنده نگاه انتقادی به کُردها دارد یا از آنها به‌نیکی یاد نمی‌کند؛ آن‌چنان که از کُردها به عنوان «صحرائشینان و دیوساران بدنهاد» یاد کرده که «که هرگز در خواب و بیداری روی آبادانی ندیده بودند»:

«... چون صحرائشینان اکراد و دیوساران بدنهاد که هرگز در خواب و بیداری روی آبادانی ندیده بودند داخله قصبه خوی شدند هر یک خود را بمثابة کودرز و کیو و سام نریمان تصور کرده شاه طهماسب ما را در مقابل عسکر روم نهاده است ... محصل کلام چنان عجب و غرور پیدا کرده که بالاتر از آن تصور نتوان کرد مشهور است که چند نفر از متعینان بدکان حلوایی رفته حلوای بسیار تناول کردند در محل رفتن چون استاد حلوایی از ایشان قیمت حلوا طلب نمود گفتند که شاه این شهر را با حلوا بما عنایت کرده است این مثل در میانه خلق بترکی مشهور شد که شهر بزم حلوا بزم وهم» (۳۱۱-۳۱۲ یک).

در جاهای دیگری نیز صفت «دیوسار» را شرف‌خان درباره «اکراد»ی به کار برده است:

«چون دو سه سال برین منوال گذشت جماعت بسیار از اکراد دیوسار بر سر خود جمع نمود ... و رونده و مترددین از اوضاع ناهموار اکراد متزجر کشته جمعیت ایشان باعث تفرکی خلق شد.» (۳۲۴ یک)

«سلیمان بیک بن قلی بیک بن سلیمان ... موازی سیزده هزار پیاده و سوار از اکراد دیوسار جمع نمود تاخت بولایت زرزا برده آنجا را نهب و غارت کرد ...» (۲۷۸ یک)

«دیونهاد» از دیگر صفت‌هایی است که شرف‌خان، در چندجا، درباره «اکراد» به کار برده است:

«سلطان سلیمان بواسطه آنکه از رفتن او میانه اکراد دیونهاد فتنه و فساد پیدا نشود سنجاق دکر از توابع حلب بدو ارزانی داشته ...» (۲۲۴ یک).

در جایی هم شرف‌خان از «اکراد» به «طایفه پرفتنه و فساد» یاد کرده است:

«... حسین پاشا نیز عرض کرد که مادام که حکومت اکراد بجان فولاد بیک تفویض نشود کسی بضبط و صیانت آن طایفه پرفتنه و فساد قادر نیست» (۲۲۴ یک)

و در جایی هم از «سخنان بیهوده و لاف و کزاف» «طایفه اکراد» سخن گفته است:

«با وجود آنکه شرف‌خان را از علوم رمل و نجوم بهره تمام بوده ... اما بواسطه سخنان بیهوده و لاف کزاف طایفه اکراد ضبط خود نتوانست کرد ...» (۴۳۲ یک).

از نکته‌های درخور درنگ دیگر *شرف‌نامه*، اشاره‌ها به زبان کُردی است؛ اشاره‌هایی که برخیشان در زبان‌شناسی «زبان‌های ایرانی»^۱ و آگاهی به ریشه واژه‌ها و نام‌های کُردی مهم هستند. در این کتاب، «روزکی» که نام یک «عشیرت» و «امارت» کُرد است با املاهای گوناگونی دیده می‌شود؛ آن‌چنان که گاه در یک جمله دو املاء گونه‌گون دارد:

«... شخصی که متصدی امر حکومت و متکفل مهام امارت روزکی بود فوت شده منقطع النسل کشت و عشیرت روزکی از اینجا یکی در یکدیگر افتاده کردن باطاعت هم ننهادند ...» (۳۵۹ یک).

^۱ درباره «زبان‌های ایرانی»، نگاه کنید به آرانسکی (۱۳۷۹) و ویندفور / Windfuhr (۲۰۰۹).

«... پردلان روزکی را بقصد شبیخون بکنار رودخانه زلم فرستاد ... در خلال این احوال آقایان روجکی واقف شده ...» (۳۸۵ یک). توضیح خود شرف‌خان دربارهٔ چنین گونه‌گونی‌های املایی درخور درنگ است؛ آن‌جا که «در بیان احوال عشیرت روزکی و سبب وجه تسمیه ایشان» می‌گوید:

«... روزکی لفظ دریست و بعضی املاء آنرا بجیم و شین هم نوشته‌اند ... اما روزکی در اصل عبارت از یک روز است و کی که در آخر لفظ روز واقع شده کاف و یای وحدت است مثل خواجکی و پردکی و امثال آن و بعضی از فصحای بلاغت انتما برانند که املای جیم قاعده فصحاء عرب باشد که هرگاه ژا در لفظی دری باشد بجیم درج میکنند و شین بمقتضای طبع بلغای کردی باشد چه از ثقات روات منضبط است و در سلک صحاح اخبار و آثار منخرط که عشیرت روزکی در یکرروز از بیست و چهار قبیله اکراد در موضع طاب من اعمال ناحیه خویت جمع کشته ...» (۳۵۸ یک).

آن‌چه شرف‌خان در این‌جا گفته است را می‌توان نخستین بیان مستدل تفاوت‌های زبان‌های ایرانی باختری شمالی^۱ و زبان‌های ایرانی باختری جنوبی^۲ دانست؛ امری که در سدهٔ بیستم نگاه کسروی تبریزی (۱۳۹۶: ۴۱-۴۰) را به خود جلب کرد:

«... آنچه در شمال بیشتر «شین» بوده، در جنوب «سین» می‌شده؛ چنان‌که اکنون نیز آنچه در شمال «شمیران» و «شمیرم» هست، در جنوب به جای آن «سیمیران» و «سمیرم» می‌باشد ... نیز آنچه در شمال «گاف» بوده، در جنوب «جیم» می‌شده؛ چنان‌که هنوز هم در شمال «گهرام‌دز» و در جنوب پاسخدهٔ آن «جهرم» می‌باشد. نیز آنچه در شمال «زاء» بوده در جنوب «دال» می‌شده؛ چنان‌که هنوز هم به جای «دانم» و «داماد» که از زبان جنوب است، در شمال «زانم» (در کردی) و «زوما» (در سمنانی) گفته می‌شود. اینها چیزهایی است که ما یافته‌ایم و باشد که چیزهای دیگری نیز بوده.»

پاره‌گفتار بالا گواه آگاهی کسروی تبریزی به گونه‌گونی‌هایی نظام‌مند دو گروه زبانی «شمال» و «جنوب» است که با توجه به نمونه‌های به‌دست‌داده‌شده و اشاره‌های او می‌توان آنها را با زیرشاخه‌های «شمالی» و «جنوبی» زبان‌های ایرانی باختری یکی دانست. پس از کسروی تبریزی، کسانی همچون مکنزی^۳ (۱۹۶۱) به گونه‌گونی‌های قاعده‌مند دو زیرشاخهٔ نام‌برده پرداختند. اشارهٔ شرف‌خان به تفاوت‌های آوایی «دری»/فارسی با کُردی و تبیینی که برای آن به دست داده، گذشته از آن‌که گواه آگاهی او به پیوند زبان‌های فارسی و کُردی است، گویای آن است که خوانش علمی متن‌های معتبر فارسی، ما را به دانشی که در گذشته در زمینهٔ زبان‌شناسی درقلمرو تمدنی - فرهنگی ایران تولید شده آگاه می‌کند، تا درمی‌یابیم که فقط پژوهشگران امروزی باخترزمین در این زمینه کار نکرده‌اند.

در *شرف‌نامه* با شماری واژهٔ کُردی هم روبه‌رو می‌شویم. در دو مورد، عدد «دوازده» به صورت «دوانزده» آمده که به «دوانزه» در گونه‌هایی از کُردی نزدیک است (ن. ک. مردوخ روحانی، ۱۳۹۲):

«... و دوانزده هزار فلوری از مال خود بخزینه پادشاهی عاید می‌سازم.» (۱۳۵ یک)

«... و در شهر نیشابور دوانزده روز شمار کشتکان نمودند سوای عورات و اطفال هزار هزار و هفتصد و چهل و هفت هزار در

قلم آمد.» (۷-۸ دو)

به همین سان، در چند جا هم دیده می‌شود که شرف‌خان «پاییز» را به صورت «پایز» نوشته که در کردی نیز همین‌گونه است: «و در هنگام پاییز ... متوجه قشلاق تبریز کشته» (۱۶۸ دو)

¹ Northwestern Iranian languages

² Southwestern Iranian languages

³ D. N. Mackenzie

«عسکر قزلباش از شدت کرما مضطرب گشته ... قرار بدان دادند که مهم محاصره بفصل پاییز و زمستان انداخته ...» (۱۷۷دو)

این که چرا شرف‌خان این واژه‌ها را به صورت کُردی آنها در *شرف‌نامه* آورده دانسته نیست؛ شاید گواهی بر «تداخل^۱» (ن. ک. ضیاء حسینی، ۱۴۰۳) زبان کُردی او در نوشتار فارسی‌اش باشد.

در چند مورد هم پس از اشاره به واژه‌ای، گفته شده است که برابر آن در کُردی چیست:

«و ستونی چند در آنجا نصب کرده‌اند که مردم آن دیار تشخیص نکرده‌اند که چه درختست و بعضی می‌گویند درختیست که ترکان ایت بورنی و کردان شیلان مینامند.» (۲۱۱یک)

«... ماک خلف المشهور بجف سرخ در اصطلاح اکراد یعنی خلف چشم سرخ ...» (۱۵۴یک)

«... آخر از کثرت استعمال طایفه اکراد که سرخ را سهر می‌گویند بسهران اشتها دارند ...» (۲۷۲یک)

در چند مورد هم می‌بینیم که شرف‌خان در توضیحی که به دست داده، به تلفظ کُردی نام‌های خاص اشاره کرده است. چنین اشاره‌هایی در ریشه‌شناسی نام تیره‌ها و طایفه‌های کُرد راه‌گشا می‌نماید:

«و چون طایفه اکراد عزالدین را عزیزین می‌خوانند حکام آنجا بعزرائی مشهورند.» (۱۹۱یک)

«و در السنه و افواه مذکور که اسم خیزان در اوایل سحرخیزان بوده ... آخر از کثرت استعمال اکراد که ایشان همواره اسم را بتصغیر می‌خوانند چنانچه شمس‌الدین را شمو و عزالدین را عزو و جمشید را جمو و ابدال را ابدو درین اسم اسقاط لفظ سحر کرده خیزان گفته‌اند ...» (۲۱۰یک)

«حکام حکاری که از نسل شمس‌الدین‌اند و باصطلاح اکراد ایشانرا شمو و حکام عمادیه که از نسل بهاء‌الدین‌اند ایشانرا به‌دین و حکام کلیس که از نسل منتشاند ایشانرا مند می‌خوانند.» (۲۲۰-۲۲۱یک)

در چند مورد هم در *شرف‌نامه* به کُردی اشاره شده، بی‌آنکه پاره‌گفتاری از این زبان آمده باشد:

«... محمود عمادان شخصی ... در دیوان حاضر بود بلفظ کردی توجه بطرف شمس‌الدین بیک کرده گفت بعد از آنکه ولایت موروثی و اوجاق روزکی از ید تصرف ما برود زندگانی ما بچه کار می‌آید ...» (۴۴۱یک)

«و بکر بیک روزبهرانی ... از مقدمات روزکی واقف شده بزبان کردی گفت که زنهار بقول جهلای اکراد عمل نمایی ...» (۴۴۱یک)

«... امیر شمس‌الدین از سخن او بغایت خشناک و اعراضی گشته ... گفت ای کرد نادان این سخنان یاه و هذیان بود که بر روی من کفتی ... و عمر زبان استکانت بصنوف اعتذار کشاده گفت ... بنده ترک ادب نکرده بلکه از محض دولت خواهی و خیراندیشی کلمه چند باداء کردانه و وضع صادقانه بموقف عرض رسانیده ...» (۳۸۳یک).

در موردهایی هم، در *شرف‌نامه*، به سروده شدن شعر به زبان کُردی یا شاعران کُرد اشاره شده است:

«یعقوب بیک بن محمد بیک ... طبع نظم داشته ... اکثر اشعارش بزبان کردیست بلکه در آن فن دیوانی دارد.» (۲۴۰یک)

«شعرای اکراد قضایای احوال او را ... نظم کشیده ...» (۲۸۱یک)

این دست اشاره‌ها در شناخت پیشینه ادبیات نوشتاری کُردی^۲ اهمیت دارد. در برخی جاها نیز با توجه به بافتی که درباره آن سخن گفته شده است، درمی‌یابیم که گفته خاصی می‌تواند کُردی باشد، همانند «هی بنقاره» در پاره‌گفتار زیر:

«... مادر پیر دولتیار در آن معرکه کیرودار بر اسب بی زین سوار گشته در عقب کریختکان افتاده فریاد میکرد هی بنقاره یعنی اول نقارهای اینجماعت را بستانید ...» (۲۶-۳۲۵یک).

¹ interference^۲ در این زمینه، نگاه کنید به بلو (۱۳۹۴).

۲-۴ زبان‌های تُرکی و مغولی در شرف‌نامه

تُرکی شناخته‌شده‌ترین زبان خانوادهٔ زبان‌های تُرکی تبار^۱ است. این زبان در هر دو دولت ایرانِ عصر صفویه و عثمانی کارکرد مهم و محوری داشته است. صاحب شرف‌نامه از امیران دودمان‌های صفویه و عثمانی بوده است. از این رو، وجود پاره‌گفتارهای تُرکی در شرف‌نامه، همانند دیگر کتاب‌های نوشته‌شده در زمان نگارش این کتاب، برای نمونه، دستور شهریاران (ن. ک. امینی، ۱۴۰۱)، دور از انتظار نیست. در واقع امر هم در شرف‌نامه واژه‌های تُرکی پُرشماری دیده می‌شود که برخیشان، همچون «بیلاق» (۲۶۳ یک)، قشلاق (۲۶۴ یک)، «قرق» (۲۷ دو)، «اردو» (۱۴ دو)، «تفنگچی» (۴۳۲ یک)، «قراول» (۱۹۹ یک)، «یورش» (۴۵۵ یک)، «چاوش» (۱۳۳ یک)، «چاکر» (۳۷۵ یک)، «قزل‌باش» (۱۶۴ یک)، «یکچری»^۲ (۴۲۳ یک) و ... در فارسی امروز نیز کاربرد دارند، یا برای گویشوران آن شناخته هستند. شماری از این واژه‌ها هم در فارسی امروز کاربرد ندارند (ن. ک. جدول ۱).

بخش دیگری از پاره‌گفتارهای تُرکی شرف‌نامه، نام‌های خاص تُرکی آن هستند. برخی از این نام‌های خاص، جای‌نام^۳ هستند یعنی به جای مشخصی اشاره دارند: «... در دمور قاپی نام محلی ... (۱۸۶ یک)؛ «ناحیهٔ سوماقلق» (۲۷۳ یک)؛ «چون بموضع رابیه بولاق رسید» (۲۸۴)؛ «از راه اسکندر بولاغی» (۴۱۴ یک)؛ «و صحرای موش بین الاتراک بموش اواسی اشتهار دارد» (۳۵۳ یک)؛ «کوک کنبدی» (۱۸۲ دو)؛ «التون کوپری» (۴۴۰ یک)؛ «قلعهٔ اینه کول و یوند حصار و قلعه ینکی شهر» (۱۱ دو)؛ «قلعهٔ قرقلی یکیکه‌سی» (۲۳ دو)؛ «در بیلاق المه قولاغی» (۱۳۵)؛ «بالفعل باسکی جامع اشتهار دارد» (۱۰۳ دو)؛ «بیلاق کوزلدرهٔ سلطانیه» (۱۷۲)؛ «و از آنجا بر راه التون کوپری متوجه تبریز شد» (۱۸۵)؛ ... برخی نام‌های خاص شرف‌نامه هم نام افراد هستند: «قزل ارسلان» (۳۶۴ یک)، «اورکمز بیگ» (۲۲۰ یک)؛ «الغ بیگ» (۲۹۰ یک)؛ «بکتاش قولی بیگ استاجلو» (۲۹۲ یک)؛ ... بخشی از برخی از نام‌های خاص در شرف‌نامه نیز تُرکی است: قره مصطفی پاشای (۱۸۸ یک)؛ سلیمان بیگ بیجن اوغلی (۱۴۶ یک)؛ امیر ارتق (۱۷۸ یک)؛ اوزن حسن بایندوری (۲۵۰)؛ بوداق بیگ بن عمر بیگ (۲۵۱)؛ در استنبول در یدی قلعه محبوس شده» (۲۴۹) ...

جدول (۱)

شماری از واژه‌های تُرکی شرف‌نامه

ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی
اقچه	سکهٔ نقره	یزک ^۴	جلودار	یورت	جایگاه/	الکاء	سرزمین	قبو آغاسی	رئیس خواجهگان
(۸۸ یک)	عثمانی	(۱۸۷ دو)		(۴۳ یک)	خانه	(۶۴ یک)		(۲۳۵ دو)	حرم‌سرا
آغا ^۵	عنوانی برای	التون ^۶	زر	ایلخی	رمة اسب	ایلچی	سفیر	اویماق	قبیله/ طایفه
(۹۹ یک)	بزرگان	(۱۳۱ یک)		(۲۹۲ یک)		(۳۷۴ یک)		(۱۶۴ یک)	

^۱ Turkic languages دربارهٔ این خانوادهٔ زبانی، نگاه کنید به یوهانسون و کساتو/ Johanson and Csattó، ۲۰۲۲؛ منگس/ Menges، ۱۹۹۴.

^۲ = یینیچری (۴۲۳ یک)

^۳ toponym

^۴ برای نمونه: «یزک عسکر شاهی» (۱۸۷ دو).

^۵ برای نمونه: «و با وجود آنکه پدر و پسر او را با چهل نفر از آغایان ملکیشی بقتل آورده‌ایم» (۱۶۷ یک)

^۶ برای نمونه: «دویست هزار التون سرخ سکه سلطانی» (۱۳۱ یک).

ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی	ترکی	فارسی
کول ^۱	دریاچه	طغرا	فرمان	ایلی ^۲	فرمان-	یوسون ^۳	رسم/ شیوه	یراق	ساز و برگ
(دو۶۷)				(دو۷۷)	برداری	(۴۰۴)		(دو۱۰)	نظامی
یساول	ملازم	سنجاق ^۴	ولایت	بیک	امیر/	قیوجی‌باشی	رئیس	یوزباشی	رئیس گروهی
(دو۲۰)		(۱۴۲ یک)		(۱۶۵ یک)	بزرگ	(۲۳۰ یک)	دربانان	(۴۴۵ یک)	صدنفره
ارپه لیق ^۵	گونه‌ای تیول	یرتاولی ^۶		تواچی	جارچی	ایشک‌آقاسی	رئیس	بیکلربیکی ^۷	مقام بیکلربیگ
		(دو۱۸۰)		(۴۲۸ یک)		(دو۱۸۱)	تشریفات	(۲۲۹ یک)	
							دربار		
قورچی	سرباز	طوی ^۸	جشن	اوجاق ^۹	میراث/				
(۳۱۳ یک)		(۴۳۴ یک)		(۱۰۸ یک)	دودمان				

دسته دیگری از نام‌های خاص *شرف‌نامه* هم مواردی همچون نام ترکی-مغولی سال‌ها را شامل می‌شود که نشان‌دهنده کاربرد

«گاه‌شماری دوازده حیوانی^{۱۰}» در زمان نگارش این کتاب است:

«در شهر سینه ست و تسعین و سبعمایه موافق فروردین ماه جلالی و موافق ایت ییل ...» (۳۷۲ یک).

«فی سینه احدی و سبیین و سبعمایه درین سال موافق ایت ییل امیر تیمور کورکان در خطه کش که حالا بشهرسبز مشهور

است قدم بر سریر سلطنت نهاد ... و اطلاق لفظ کورکانی بر وی بواسطه دامادی میرحسین است ...» (۵۹ دو)

«و جلوس همایونش در دوشنبه نوزدهم رجب همین سال موافق پیچین ییل ...» (۱۶۸ دو).

«این فقیر خاکسار ... در قصبه کرهرود من اعمال قم عراق در تاریخ بیستم ذی القعدة سینه تسع و اربعین و تسعمایه موافق

توشقان ییل تولد یافت ...» (۴۴۹ یک)

^۱ برای نمونه: «کنار کول وان گرفته بعدلجواز آمد ...» (دو۶۷)

^۲ برای نمونه: «راه برادری و ایلی» (دو۷۷)

^۳ برای نمونه: «و میرزا سلطان حسین قریب ده سال در بیابانهای خوارزم بیوسون قازاق بسر میرد». (دو۱۳۸)

^۴ برای نمونه: «سنجاق حسنکیفا» (۱۴۲ یک)

^۵ برای نمونه: «تا موازی دویست هزار اقچه از قزاقا ... بطریق ارپه لیق و افراز بدو ارزانی داشته ...» (۳۰۷ یک).

^۶ برای نمونه: «قمش اوغلان اوزبک بر سبیل یرتاولی ایلغار بولایت ری آورده ...» (دو۱۸۰).

^۷ برای نمونه: «بیکلربیکی» (دو۱۷۹)

^۸ برای نمونه: «... دختر محمد بیک حزوی را برای خود خواستکاری کرده هفت شبانه روز طوی عظیم ترتیب داده ...» (۴۳۴ یک).

^۹ برای نمونه: «اوجاق موروثی او را از تحت تصرف قزلباشیه بیرون آورده ...» (۱۶۷ یک)؛ در *شرف‌نامه*، «اوجاق‌لق» («موروثی») که بر پایه «اوجاق» ساخته شده نیز دیده می‌شود، برای نمونه: «سلاطین ماضی ناحیه سکمن آباد خوی را بطریق اوجاقلق بدو ارزانی داشتند» (۳۱۰ یک). این واژه به صورت «اوجاقلق» نیز در متن آمده است: «حکم همایون بقید اوجاقلق نافذ شده (۲۵۸ یک).

^{۱۰} درباره این گاه‌شماری که خاستگاه‌های گوناگون چینی، مغولی، ترکی، ایرانی و غیره برایش برمی‌شمارند و روایت‌های گونه‌گونی درباره چگونگی پدیداری آن وجود دارد، کاشغری (۱۳۷۶) - صاحب «دیوان لغات الترک» - در مدخل «بُرس» توضیح مفصّلی داده است. فراهی (۱۳۶۱) - صاحب «نصاب الصبّان» - نیز دوازده حیوان این گاه‌شماری را به شعر نام برده است:

«موش و بقر و پلنگ و خرگوش شمار
زین چار چو بگذری نهنگ آید و مار»

«آنگاه باسب و گوسفند است حساب
همدونه و مرغ و سگ و خوک آخر کار»

مصحح «نصاب البیان»، در بخش «ملحقات» نسخه‌ای که تصحیح کرده، شعر دَربَر‌دارنده نام ترکی این دوازده حیوان را هم از نسخه‌های دیگر کتاب یادشده آورده است (فراهی، ۱۳۶۱: ۷۷):

«سیچقان و اود و پارس و توشقان و لوی پس
ئیلان و یونت و قوی است نامهای سال»

«پیچی و پس تخاقوی و ایت است بعد از آن
تنگوز تو ای پسر صاحب کمال»

برخی از نام‌های خاص شرف‌نامه ساختی ترکی دارند. برای نمونه، در پاره‌گفتارهای زیر «ایقوت اوغلی»، «خالق ویردی»، «قوتور دره‌سی»، «چولاق خالد»، «بیمشچی حسن آغا»، «صارو قپلان»، «یازیچی اوغلی» و «دلو بهاء‌الدین» که سه نمونه نخست مضاف و مضاف‌الیه و شش مورد دیگر موصوف و صفت هستند، ساختشان ترکی است؛ و در آنها به وارون فارسی، «مضاف» و «صفت» پیش از «مضاف‌الیه» و «موصوف» آمده است:

طایفه قزلباش بسرداری ایقوت اوغلی» (۲۵۶ یک)

«خالق ویردی بیک» (۳۱۱ یک)

«ناحیه قتور دره‌سی» (۳۱۳ یک)

«... پسرش خالد بیک بملازمت شاه اسمعیل صفوی مبادرت نمود در یکی از معارک ازو آثار مردانگی ... بظهور آمده حتی یک دست او از مفاصل جدا کشته شاه اسمعیل دستی از طلا ساخته بجای دستش نصب کرده موسوم بچولاق خالد کردانید ...» (۳۲۹ یک).

«حسن آغای قپوجی‌باشی المشهور بیمشچی حسن آغا» (۲۳۰ یک)

«قاسم بیک که از کمال بهادری و شجاعت و فرط تهور و شهامت بصارو قپلان مشهور بود ...» (۱۴۳ دو)

«دیگر شیخ محمد کلیبولیست که بیازیچی اوغلی مشهور است» (۱۰۴ دو)

«سلطان سلیمان خان او را موسوم بدلو بهاء‌الدین کردانیده ...» (۱۹۷ یک)

«حمزه سلطان المشهور بقازق حمزه» (۱۷۸ دو)

ساخت‌هایی که «اوغلی» (به معنای «پسر/ زاده» و «ویردی/ وردی» (به معنای «داده») شکل گرفته‌اند، در ترکی بسیار متعارف هستند، آن‌چنان که در شرف‌نامه نیز نام‌های زیاد دیگری با این ساخت دیده می‌شود: بیجن اوغلی (۱۴۶ یک)، سلیمان بیک بیژن اوغلی (۳۸۸ یک)، ...؛ حق ویردی ترکمان (۱۸۱ دو)؛ الله ویردی (۱۷۰ یک)، شاهوردی (۵۳ یک)،

در موردی نیز دیده می‌شود که در پاره‌گفتاری فارسی، پاره‌گفتاری ترکی آمده است. برای نمونه، در بیت «نجم ثانی که نباشد بدو کونش ثانی *» و در دگر جا بود الله تعالی اعلم» (۱۴۶ دو)، واژه «کونش» («گونش») واژه‌ای ترکی به معنای «خورشید» است. در دو پاره‌گفتار زیر نیز «چوق شکر خدایه که استدوکمزی بولدوق^۱» و «دوه کوزی^۲» ترکی هستند:

«... کسی دیگر از حاکمان اکیل در قید حیات نماند مگر عورت پیر بدر که حامله بود و شب و روز چشم طایفه مرداسی بر آن وضع حمل بود ... تا روزی که موعد وضع حمل بود بطریق عادت بدر خانه آمده ... شخصی بیرون آمده بوضع رمز بزبان ترکی گفت که چوق شکر خدایه که استدوکمزی بولدوق بنابر آن نام آن پسر سعادت اثر بامیر بولدوق اشتهار یافت و حاکمان اکیل ببلدوقانی ملقب شدند» (۱۷۹ یک).

«و جمله سنگهایش سنک سوداست و بعضی را سنک سیاه که ترکان او را دوه کوزی میخوانند مانند شان غسل سوراخهای او را پر کرده صلابت پیدا کرده ...» (۳۵۷ یک).

در شرف‌نامه، واژه‌های ترکی هم گاه در دو معنا به کار رفته‌اند. برای نمونه، همان‌گونه که در جدول ۱ دیدیم، «کول»، در جاهایی به معنای «دریاچه» به کار رفته است.^۳ اما در جاهای دیگری، این واژه - که به شکل «کل» هم در شرف‌نامه دیده می‌شود - به معنای آبگیرهای کوچک‌تر نیز آمده است:

^۱ به معنی «خدا را بسیار سپاس که آن‌چه را می‌خواستیم گرفتیم».

^۲ «دوه کوزی» به معنی «چشم شتر».

^۳ واژه «دریاچه» نیز در متن آمده است: «دریاچه مشهور ببولانق» (۳۵۵ یک).

«و تخمینا هزار و پانصد ذراع میان کوه بزمین فرو رفته کول آب عظیم پیدا شده ... و آب حوض بغایت صاف و سرد است» (۳۵۷یک).

«پیشگاه لشکر خود را که زمین زراعتگاه ارزن بود شب آب بسته کل عظیم شده ...» (۴۳۳یک).

اشاره به شعرگویی به زبان ترکی، یا نقل شعرهای ترکی در *شرف‌نامه* هم می‌تواند گواه علم شرف‌خان در این زبان و جایگاه آن در دوره و محل زندگی او باشد. دربارهٔ سلطان سلیمان عثمانی می‌گوید:

«گاهی زبان معجز بیان و لسان کوهر افشان باسلوب نفیس و طرز سلیس بگفتن اشعار آبدار و نظم و نثر بدایع نکار اشتغال نموده این دو بیت فارسی و ترکی از نتیج طبع وقاد آن خسرو قیصر نژاد است [!]: [نظم:] باز از آتش دل دیده پر آبست مرا * کار این چشمه ز سر چشمه خرابست مرا * های و هودن فارغ اول عالمده سلطانلق بودر * پندنی کوش ایلکل مورک سلیمانلق بودر^۱ ...» (۲۳۲دو).

در جای دیگری نیز شرف‌خان به سروده شدن شعری ترکی اشاره می‌کند:

«در این اثنا محمود اوغلی شاعر که مداح سلیمان بیک بود در غزلی ترکی این بیت را در سلک نظم آورده بنزد حسن بیک فرستاد نظم *شها اول بدلسیک کردی مطیع اولمز سلیمانه*^۲» (۳۸۹یک).

جدول (۲)

شماری از واژه‌های مغولی شرف‌نامه

مغولی	فارسی	مغولی	فارسی	مغولی	فارسی
سبیه (۲۸۶دو)	سنگر	تالان (۱۴۴دو)	تاراج	یاسامیشی (۱۸دو)	آراستگی/ تدبیر
یساق (۲۷۵دو)	سیاست	منقلا ^۳ (۱۸۳دو)	پیش‌رو لشکر	بیلاک ^۴ (۱۶۵دو)	هدیه
سیورغال ^۵ (۳۷۷یک)	تیول	یاسا ^۶	مجازات/ قانون	یرلیغ ^۷ / یارلیغ (۲۳۵، ۴۴یک)	فرمان
الوس (۴۶یک)	قوم/ قبیله	ایلغار ^۸ (۵۱یک)	تاختن/ هجوم	تمغا (۹۱یک)	مهر/ نشان
یرغو (۲۸یک)	استنطاق/ بازپرسی	تنسوق/ تنسیق ^۹ (۵۸، ۱۹۰یک)	چیز نادر	تکامیشی ^{۱۰} (۹۰دو)	تکاپوی شتابان

^۱ به معنی «از های و هوی فارغ باش که سلطان بودن در عالم همین است/ پند کلید واقعی سلطنت در جهان است».

^۲ به معنی «شاهان آن کُردِ بدلیسی مطیع سلیمان نمی‌شود».

^۳ برای نمونه: «بر سبیل منقلای روانهٔ آذربایجان ساخت و خود متعاقب ایشان روان گردیده». (۱۸۳دو)

^۴ برای نمونه: «با بیلاکات و تحف و هدایا بدرگاه شاهی آمده». (۱۶۵دو)

^۵ برای نمونه: «و هم در این سال سلطان احمد بن سلطان اویس که اردبیل در وجه سیورغال^۵ او مقرر بود برادرش سلطان حسین خروج کرده ...» (۶۵دو).

^۶ برای نمونه: «... بیاسا رسیدند» (۱۶۵یک)

^۷ برای نمونه: «یرلیغ همایون موکد بلعنت(نامه)» (۳۷۳یک).

^۸ برای نمونه: «اما چون اسبان این طایفه جمام بود هرچند ایلغار کردند بکرد ایشان نرسیده چاروا بسیار هم ضایع شد» (۵۱یک).

^۹ برای نمونه: «با تحف و تنسوقات فراوان» (خاتمه: ۳۵)؛ «تنسیق امور امارت» (۱۹۰یک)

^{۱۰} برای نمونه: «... پسر خود میرزا جوکی را با امراء کبار برسم تکامیشی نامزد فرمود و ایشان تا ارضوم از قفای مخالفان رفته اثری ندیدند» (۹۰دو).

وجود واژه‌های مغولی^۱ در زبان‌های ایرانی، با توجه به برخوردهایی که دست کم از هزار سال پیش ایرانیان با مغولان داشته‌اند امری طبیعی است. از آن‌جا که بخش دوم *شرف‌نامه* به تاریخ «ایران» و «توران» و «عثمانی» اختصاص دارد که بخش بزرگی از آن هم‌زمان با قدرت یافتن مغولان در این سرزمین‌ها است، وجود واژه‌های مغولی در *شرف‌نامه* هم امری طبیعی است (ن. ک. جدول ۲). بسیاری از واژه‌هایی که ترکی پنداشته می‌شوند در اصل مغولی هستند. از همین رو، در واژه‌نامه‌های فارسی، چنین واژه‌هایی که بسیاریشان از رهگذر زبان ترکی وارد زبان فارسی شده‌اند، «ترکی-مغولی» معرفی می‌شوند.^۲

در *شرف‌نامه* گاهی به خاستگاه مغولی واژه‌ها اشاره شده است:

«فی سنه اربع و اربعین و سبعمایه در این سال دولت امیر شیخ ابواسحاق بن امیر شاه محمود اینجو روی در ترقی آورد ...

و اینجو در اصطلاح طایفه مغول ضابط اموال پادشاه را می‌گویند» (۴۴دو).

دربارهٔ رواج «جاو»/ «چاو» یا نخستین پول کاغذی در ایران هم شرف‌خان روایتی از زمان گیخاتو خان آورده است که خاستگاه مغولی واژه را هم نشان می‌دهد:

«عزالدین مظفر بن محمد بن عمید ... بعرض صدر جهان رسانید که مصلحت وقت در آنست که بدستور ولایت خطای و مملکت قآن جاو در ممالک محروسهٔ خانی بعوض زر و نقره روان سازیم و من بعد بیع و شرا بدان جاو نمایند تا جنس سیم و زر بتمام واصل خزینة عامره شود ... بنابر آنکه در آن زمان صدر جهان را زیاده از پانصد تومان قرض بیوجه بهم رسیده بود ... سخن عزالدین مظفر مرضی طبع او کشته ... و باتفاق پولاد چنکسانک که ایلچی قآن بود این خیال محال را بعرض کیخاتون رسانید و پادشاه حکم نمود که ... در هر شهر جاو‌خانها بنیاد نهند و عمال جهت تمشیت آن کار تعیین نمودند در هر بلده و شهر مبلغی کلی در مؤنت بنای جاو‌خانه مصروف شد و این جاو کاغذ پاره مربع مستطیل بود که چند کلمه بخط خطایی بر آن نوشته و بر هر دو طرف آن کلمه صِبَّه لا اله الا الله محمد رسول الله و لفظ ایرنجی دورجی خاقان خطای بآن عبارت پادشاه را ملقب گردانیده بود مثبت ساخته و دایره در میان کاغذ کشیده بودند و وزنش از نیمدرم تا ده درم و ایضا سطر چند بر آن کاغذ مسطور بود مضمون آنکه بتاریخ ثلث و تسعین و ستمایه پادشاه جهان این جاو مبارک را در ممالک روان گردانید تغییر و تبدیل کننده با زن و فرزند و پیوند خویش بیاسا خواهد رسید ...» (۱۴-۱۵دو).

با توجه به آن‌چه دربارهٔ حکومت مغولان در *شرف‌نامه* گفته شده، وجود نام‌های مغولی در آن نیز امری طبیعی است که در پاره‌گفتار اخیر نیز نمونه‌هایی از آنها را می‌بینیم.

۳-۴ زبان‌های مسیحیان در شرف‌نامه

بخش چشم‌گیری از *شرف‌نامه* به شرح تاریخ دودمان عثمانی اختصاص دارد که همواره با اروپاییان و مسیحیان در دادوستد یا جنگ بود. از همین رو، در این کتاب اشاره‌های چشم‌گیری هم به اروپا، اروپایی‌ها و مسیحیان وجود دارد که از آنها با عنوان‌هایی همچون «فرنچ» (۱۹۲دو)، «فرنکستان» (۱۲۶دو)، «فرنک» (۵۶یک)، «فرنکان لعین» (۶۳یک)، «کفره کرجستان و ارامنه» (۲۶۳یک)، «کفره فرنک» (۱۰۰دو)، «کفره» (۳۵۵یک)، «کرجی» (۷۹دو) و «ارمن» (۳۵۱یک) یاد شده است. دادوستدها و جنگ‌های عثمانی‌ها و اروپایی‌ها/مسیحیان، سوئے زبانی هم داشته است. بنابراین، در *شرف‌نامه* با واژه‌های برآمده از زبان‌های اروپایی‌ها/مسیحیان نیز برخورد می‌کنیم که شرف‌خان در این‌جا نیز گاه به خاستگاه یا ریشهٔ آنها اشاره کرده است. یکی از این

^۱ زبان مغولی/ Mongolian language از زبان‌های «خانوادهٔ زبان‌های مغولی»/ Mongolic Language Family است. ویژگی‌هایی همچون «همانگی واکه‌ای»/ vowel harmony و «ساخت‌واژهٔ پیوندی»/ agglutinative morphology مغولی را با زبان‌های ترکی تبار همانند کرده است. از دید واژگانی نیز اشتراک‌های زیادی در میان زبان‌های این دو خانواده دیده می‌شود. برای آشنایی، با خانوادهٔ زبان‌های مغولی، نگاه کنید به یانهونن/ Janhunnen (۲۰۰۳).
^۲ برای واژه‌های «ترکی» و «مغولی»، در فارسی نو، نگاه کنید به دوئرفر/ Doerfer (۱۹۷۵).

واژه‌ها «قرال» است. این واژه که اکنون در ترکی استانبولی به صورت «kral» در معنای «پادشاه» دیده می‌شود، در شرف‌نامه بارها به کار رفته است. برای نمونه:

«فی سنه ثلث و خمسین و ثمانمائه درین سال یانقو قرال و قرال انکروس ویوده افلاق را با خود متفق ساخته بنیکبولی آمدند ... و یانقو قرال فرار کرده کافران پراکنده شدند.» (۱۰۰دو)

«فی سنه احدی و ستین و ثمانمائه درین سال محمد خانرا با قرال انکروس محاربه و مجادله صعب دست داده قرال زخمدار کشته بدرک اسفل رفت.» (۱۰۸دو)

«قرال المان و نیمچه باراده ولایت انکروس بیرون آمده ...» (۱۷۵دو)

«ایلچیان قرال المان و نمچه آمده بموعد سه سال قبول جزیه و خراج نموده» (۱۸۰دو)؛

«قرال اسپانیه» (۱۸۸، ۱۸۹دو)؛

«قرال بغداد» (۱۹۱دو)؛

«فرندوش قرال» (۱۹۳دو)؛

«قرال بچ و اسپانیه و قرال ریم بابا و دوقه افرنج و قرال اردل» (۳۰۵دو)

با توجه به پاره‌گفتارهای بالا، درمی‌یابیم که «قرال» در شرف‌نامه درباره پادشاهان «فرنگ» («المان و نمچه»، «اسپانیه»، ...) به کار برده می‌شود و از این رو می‌تواند از یکی از زبان‌های اروپایی وارد زبان ترکی شده باشد. همچنین موردهای همچون «یانقو قرال» و «قرال انکروس» نشان می‌دهد که این عنوان همانند «شاه» فارسی هم پیش از نام می‌آید (مانند «شاه عباس») و هم پس از آن (مانند «نادرشاه»). شرف خان درباره «قرال» و تعلق آن به زبان‌های نامسلمانان («اصطلاح کفره») توضیح داده است: «فی سنه سبع و خمسین و سبعمائه درین سال قرال انکروس که قرال در اصطلاح کفره عبارت از پادشاه است باتفاق امرای لاز و طایفه سرف بعزم مقابله و مقاتله سلطان اورخان متوجه اناتولی شد» (۴۹دو).

در بالا، کاربرد واژه «ویوده» را نیز می‌بینیم. این واژه، در شرف‌نامه، به مثابه مقام و لقب به کار برده شده است. برای نمونه، گفته می‌شود: «... درین سال حاکم افلاق که بدیرالغوا ویوده اشتها داشت ...» (۸۷دو)؛ یا «استیفان ویوده حاکم آنجا فرار کرد» (۱۲۰دو). معنای این واژه را نیز شرف‌خان در یکی از کاربردهای آن توضیح داده است:

«... اسفندیار بیک او را در کشتی نشانده نزد ویوده افلاق فرستاد و ویوده در اصطلاح رومیه داروغه و صوباشی را می‌گویند و بواسطه تخفیف حاکمان کافر را که خراج قبول نموده‌اند ویوده می‌نامند و نام اصلی او مرجو بود» (۷۶دو).

بر پایه این توضیح، مسلمانان پس از آن که «حاکمان کافر» گردن به اطاعت پایین می‌آوردند و به آنها «خراج» می‌دانند، با عنوان «ویوده» به آنها اشاره می‌کردند تا آنها را در حد «داروغه» فروکاسته باشند. در «کتاب‌الثانی فی اللغات الرومی» فرهنگ نصیری که در حدود ۱۰۹۵ هجری قمری / ۱۷۰۰ میلادی نوشته شده و واژه‌های «ترکی جغتایی، رومی، قزلباشی، روسی و قلماقی» در آن فهرست شده، «ویوده پاشا» به عنوان «حاکم قرا الوس» تعریف شده است (نصیری، ۱۳۹۳: ۲۷۱/مدخل «ویوده پاشا»). مصححان این فرهنگ در پانوشتی گفته‌اند «ویوده» (BoñBoda) کلمه ایست روسی به معنی حاکم (نصیری، ۱۳۹۳: ۲۷۱/مدخل «ویوده»). منظور از «اللغات الرومی» در این فرهنگ نیز واژه‌های ترکی نام‌ور به «عثمانی» است.

واژه دیگری که شرف‌خان درباره آن توضیح داده «بان» است که با توجه به پاره‌گفتار زیر، درمی‌یابیم در «اصطلاح کفره» فرنگ، به معنای «وزیر» است:

«... در خلال این احوال سلطان محمد خان از مغنيسا^۱ رسید باتفاق پدر بر سر کفار فجار رفته در مابین ایشان جدال و قتال عظیم واقع شده چنانچه بان له و بان چه و چند بان دیگر در آن معرکه خونخوار بخاک بوار افتاد و بان در اصطلاح کفره فرنک عبارت از وزیر است.» (۱۰۰دو)

«ویره» کردن هم به نظر می‌رسد که واژه‌ای مربوط به زبان‌های اروپایی باشد که خود شرف‌خان آن را به «امان طلبیدن» معنا کرده است:

«کافران ویره کردند یعنی امان طلبیدند که قلعه تسلیم نمایند و خودشان در کشتی و سفینه نشسته با اهل و عیال روانه اوطان و دیار فرنکستان شوند طایفه یکچیری و قپو خلقی بصلح و ویره مصطفی پاشا راضی نکشته تیغ بیدریغ بفرنگان آخته جمله را از پای درآورده زنان و پسران و دختران ایشانرا اسیر کرده اموال و اسباب آنجماعت را نهب و غارت کردند ...» (۲۴۱دو)

«قپودان» از دیگر واژه‌های اروپایی به‌کاررفته در شرف‌نامه است. این واژه دگرگون‌شده واژه «کاپیتان» است که وارد ترکی عثمانی و از آن رهگذر، فارسی شده است:

«فی سنه ست و اربعین و تسعمایه ... سلطان سلیمان خان سلیمان پاشای وزیر را باراده تسخیر هندوستان از راه دریای عمان روانه ساخت و خیرالدین پاشا باندره نام شخصی از قپودان افرنج در روی دریا دوچار یکدیگر شده ...» (۱۹۲دو)

«قپودان» در عنوان‌های مقام‌های نظامی عثمانی هم به کار رفته است: «علی پاشای قپودان (۲۳۶یک)». همان‌گونه که «اندره» از سویی و «انکروس»^۲، «اسپانیه» و «نمچه» و «بغدان»^۳ و «افلاق»^۴، «اردل»^۵، «بیچ»^۶، از سوی دیگر، در پاره‌گفتارهای اخیر نشان می‌دهد، بخش دیگری از عنصرهای زبان‌های اروپایی شرف‌نامه، نام‌های خاص مربوط به این زبان‌ها است. از آن میان، برخی نام‌ها همچون «اسپانیه» («اسپانیا») تلفظشان کم‌وبیش با صورت امروزشان در فارسی متفاوت است، و برخی همچون «نمچه» و «بغدان» و «بیچ» با واژه یک‌سره متفاوت دیگری یعنی «اتریش» و «مولداوی» / «ترانسیلوانیا» و «وین» جایگزین شده‌اند. «نمچه» در متن‌های فارسی به صورت «نمسه/ نمسا» هم آمده است.

همان‌گونه که مواردی همچون «تاویت نام شخص کرجی» (۱۹۱یک)، «کستندیل کرجی» (۷۹دو)؛ «سماعون کرجی» (۱۹۴یک) نشان می‌دهد، برخی از نام‌های خاص موجود در شرف‌نامه به زبان گرجی مربوط هستند که با توجه به هم‌جواری سرزمین‌های گرجیان با ایران و عثمانی ورود آنها به فارسی و ترکی امری طبیعی است. پاره‌گفتارهایی همچون زیر نیز وجود نام‌های ارمنی و گرجی در شرف‌نامه را نشان می‌دهد:

«دلکلوکیا و ... قلعه جریس و قلعه ایدنیک و قلعه سلیک ... را از تصرف کفره کرجستان و ارامنه بیرون آورده ...» (۲۶۳یک)

^۱ نام شهر و استانی در باختر ترکیه امروزی که در ترکی استانبولی، Manisa نوشته می‌شود.

^۲ «انکروس» / «انگروس» / engerus در واژه‌نامه برخط «kelime.com» ترکیه به عنوان «Eski Osmanlıların Macarlara verdikleri isimdi» یعنی «نام کهنی که عثمانی‌ها به مجارها داده بودند» تعریف شده است (https://B2n.ir/yz1331). از این رو، آن را می‌توان برابر «مجارستان» دانست.

^۳ درباره این واژه که به صورت «بُغدان» تلفظ می‌شود، نگاه کنید به خسروشاهی (۱۳۹۹).

^۴ «افلاق»، یا «افلاق»، نام تاریخی سرزمینی در جنوب رومانی میان رشته کوه‌های کارپات و رود دانوب» (رضا، ۱۳۹۸).

^۵ Erdély که نام مجاری و تاریخی «ترانسیلوانیا» / Transylvania در باختر رومانی امروز است (اورت-هیث / Everet-Heath، ۲۰۰۵: مدخل Transylvania).

^۶ این واژه که در ترکی عثمانی «بیچ» تلفظ می‌شود و در ترکی استانبولی به صورت Beç نوشته می‌شود، برآمده از واژه مجاری Bécs است که نام شهر وین در این زبان است (اورت-هیث / Everet-Heath، ۲۰۰۵: مدخل Vienna).

افزون بر نام‌های خاص، واژه‌هایی از زبان‌های گرجی و ارمنی در *شرف‌نامه* به چشم می‌خورد، از جمله واژه گرجی «ازناور» به معنای «شریف و بزرگ قوم»:

«قرايوسف کستندیل را با برادرش و سیصد نفر ازناوران کرجی بدوزخ فرستاد.» (۷۹دو)

«... مصطفی پاشای سردار با لشکر بیشمار بعزم تسخیر کرجستان و شیروان در حرکت آمده منوچهر ولد غرغره کرجی حاکم آخصه

بقدم اطلاعات پیش آمده با او جمع کثیر ازناوران کرجی بشرف اسلام مشرف گشته ...» (۲۵۷دو)

واژه «کوتان» در پاره‌گفتار زیر نیز شاید خاستگاه یا ریشه‌ای در زبان‌های ارمنی و گرجی داشته باشد:

«... و موش در اصطلاح ارامنه دمان را می‌گویند و از کثرت دمان اشجار مثمره در آنجا کمتر است. و موش صحرای خوب و علف

زار مرغوب دارد ... رعایای آنجا کاو و کاومیش و گوسفند بسیار نگاه می‌دارند چنانچه هر جفت گاو که عبارت از کوتانست بیست و

چهار کاو و کاومیش می‌بندند.» (۳۵۳یک)

«موش»، به نوشته شرف‌خان، از ناحیه‌های «بدلیس» و «بلده قدیم البناست» که با توجه به آنچه در پاره‌گفتار بالا آمده، در «اصطلاح» («زبان») ارمنی‌ها معنای «دمان» می‌دهد که این واژه گویا در کُردی معنای «مه» دارد (ن. ک. مردوخ روحانی، ۱۳۹۲: مدخل «مه meh»). واژه «کوتان» در این پاره‌گفتار نیز در هر دو زبان ارمنی و گرجی، معنای «شخم زدن» دارد. این معنا با موضوع پاره‌گفتاری که این واژه در آن به کار رفته پیوند دارد. با توجه به آن که «موش» منطقه‌ای بیش‌تر ارمنی‌نشین بوده - چنانچه شرف‌خان در وصف بیش‌تر این ناحیه از «قرايای ارامنه [که] قریب بصد خانوار در آن مرغزار پهلوی یکدیگر افتاده ...»، «قرايای اوقاف و املاک مع جزیه و خراج و چهار هزار نفر کفره [که] ...» و «حکام ارامنه» «قبل از ظهور اسلام» سخن گفته است (۳۵۵-۳۵۳یک) - ارمنی بودن این واژه محتمل است. با این همه، جستجوهای نگارنده نشان می‌دهد در «کُردی سورانی» هم واژه «کوتان» در معنای «جای نگهداری گوسفندان» کاربرد دارد که این معنا هم با موضوع پاره‌گفتار یاشده پیوند دارد. از این رو، «کوتان» را باید از آن دسته واژه‌های *شرف‌نامه* برشمرد که تعیین قاطع معنا و خاستگاهشان، دست کم بر پایه جستجوهای نگارنده این پژوهش، شدنی نیست.

۵. نتیجه‌گیری

از هر دو زبان کُردی و ترکی اثرهایی در *شرف‌نامه* دیده می‌شود. این اثرها به شکل کاربرد واژه‌های کُردی یا واژه‌ها و پاره‌گفتارهای ترکی در متن پدیدار شده است. نوع نگاه صاحب *شرف‌نامه* به «کُردها» و «زبان کُردی»، از یک سو نشان‌دهنده نگاه عینی و بی‌کسونگرانه به این تیره و زبان ایرانی است که خود هم برآمده از یکی و گویش‌ور دیگری بوده، و از سوی دیگر، گواه دانش زبان‌شناسی درخور توجه او است، آن‌چنان که همان‌گونه که در بالا آمد، شرح شرف‌خان درباره علت نگارش گونه‌گون «روزکی»، «روزکی» و «روجکی» را - تا آن‌جا که این نگارنده می‌داند - می‌توان نخستین بیان نظام‌مند تمایزهای شاخه‌های شمالی و جنوبی زبان‌های ایرانی باختری دانست.

افزون بر واژه‌ها، شعرها و جمله‌های ترکی، برخی پاره‌گفتارهای فارسی *شرف‌نامه* نیز ساختی ترکی دارند که این برآمده از برخورد دیرین زبان‌های ترکی و فارسی است. در بررسی دقیق‌تر درمی‌یابیم که بخش چشم‌گیری از واژه‌های ترکی-مغولی *شرف‌نامه* به امور جنگی و حکومتی مربوط هستند که این را می‌توان پیامد ترک - مغول بودن دودمان‌هایی دانست که از چندین سده پیش از زمان نگارش *شرف‌نامه* بر «توران» و «ایران» و جز آن حکمرانی کرده بودند.

شماری از واژه‌های شرف‌نامه هم برآمده از زبان‌های مربوط به مردمان گوناگون مسیحی هستند که دولت عثمانی با آنها در برخورد بوده است. این واژه‌ها، یا نام‌های خاص افراد هستند، یا جای‌نام، یا عنوان‌های مقام‌ها، و گاه واژه‌های دیگری که به مقتضای برخوردهای عثمانیان با مسیحیان از زبان‌های آنها وارد ترکی عثمانی و سپس نوشتار شرف‌نامه شده است. از آن‌جا که بیش‌تر برخوردهای عثمانی‌ها با مسیحیان - دست کم در دوره نگارش شرف‌نامه - در بالکان، خاور، مرکز اروپا و منطقه قفقاز بوده، این دست واژه‌های شرف‌نامه، بیش‌تر، برآمده از زبان‌های اسلاوی^۱ (روسی، اوکراینی، چکی، صربی، ...)، زبان‌های ارمنی و گرجی و آلمانی/ اتریشی بوده‌اند.

سپاس‌گزاری

از سرکار خانم دکتر پونه مصطفوی، دانشیار پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، و سرکار خانم سوسن نزهت‌زاده، کارشناس پژوهشی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، برای راهنمایی نگارنده درباره برگردان فارسی برخی پاره‌گفتارهای ترکی بررسی - شده در این مقاله، بسیار سپاس‌گزاری می‌شود.

منابع

- آقامجیدی، لیل، سلطانی کوهینانی، حسن، شوهانی، علیرضا، شیری، قهرمان. (۱۴۰۱). «سبک‌شناسی ساختاری و محتوایی شرف‌نامه بدلیسی اثر شرف خان بدلیسی»، سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار/دب)، ۱۵، ۲۶۷-۲۴۹. DOI:10.22034/bahareadab.2022.15.6421
- آرانسکی، ای. م. (۱۳۷۹). مقدمه فقه اللغة ایرانی، ترجمه کریم کشاورز، تهران: انتشارات پیام.
- امینی، رضا. (۱۴۰۱). «واکاوی ورود واژه‌های ترکی به زبان فارسی»، مطالعه موردی «دستور شهریاران»، زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی، ۷(۱)، ۳۹-۲۱. <https://doi.org/10.22099/jill.2022.44446.1324>
- امینی رضا. (۱۴۰۵). «بررسی متنی - زبانی شرف‌نامه بدلیسی در مقایسه با فارسی امروز»، زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، منتشرشده به صورت برخط: <https://B2n.ir/yy7730>
- امینی، رضا. (منتشرنشده)، «مفهوم ایران در شرف‌نامه: تاریخ مفصل کردستان».
- بدلیسی، شرف خان بن شمس‌الدین. (۱۴۰۲). شرف‌نامه تاریخ مفصل کردستان، به اهتمام ولادیمیر ویلیامینوف زرنوف، تهران: انتشارات اساطیر.
- بلو، جویس. (۱۳۹۴). «ادبیات نوشتاری کردی»، در تاریخ ادبیات فارسی: ادبیات شفاهی زبان‌های ایرانی، کردی، پشتو، بلوچی، آسی، فارسی و تاجیکی، زیر نظر دکتر احسان یارشاطر، فیلیپ کرینبروک، اولریخ مارزلف (ویراستاران انگلیسی) و احمد رضا قائم‌مقامی، غلامحسین کریمی دوستان، تهران: انتشارات سخن.
- ترکمان، اسکندریگ. (۱۳۸۳). تاریخ عالم آرای عباسی، تهران: امیرکبیر.
- جمشیدیان، سجاد. (۱۳۹۰). «شرف‌نامه بدلیسی و ظهور تاریخ‌نگاری کردستان»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ۱۵۸، ۱۰۵-۱۰۲.
- حاتم، غلامعلی، قادرزاد، مهدی، آقایی، عبدالله. (۱۳۹۵). «معرفی و مطالعه نگاره‌های شرف‌نامه امیر شرفخان بدلیسی (شرف‌نامه بودلیان)»، نگره، ۳۸، ۴۹-۶۰. <https://doi.org/10.22070/negareh.2016.359>
- سعیدی، مدرس، زرگری‌نژاد، غلامحسین. (۱۳۹۶). «تطور و تکوین معنایی واژه کُرد در منابع دوره اسلامی (قرن اول تا نهم هجری)»، تاریخ ایران، ۲۱(۷۹/۵)، ۹۱-۱۱۶. <https://B2n.ir/fw7244>
- فراهی، ابونصر. (۱۳۶۱). نصاب الصبّیان، با مقدمه و ملحقات و فهرس لغات و تصحیح و تعریب، به اهتمام دکتر محمدجواد مشکور، تهران: اشرفی.
- کاشغری، محمود بن حسین بن محمد. (۱۳۷۵). نام‌ها و صف‌ها و ضمیرها و پسوندهای دیوان لغات‌الترک، ترجمه و تنظیم و ترتیب الفبائی سید محمد دبیرسیاقی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

¹ Slavic Languages

- کسروی تبریزی، احمد (۱۳۹۶). *آذری یا زبان باستان آذربایجان*، به کوشش عقاب علی‌احمدی، تهران: نشر هزار کرمان.
- محمدی، ذکراالله، سورنی، برومند، عزیزیان، زهره. (۱۳۹۳). «بازتاب عملکرد کردها در «تاریخ عالم آرای عباسی»»، *پیام بهارستان*، ۲۴، ۳۱۱-۳۲۶. <https://B2n.ir/qu5237>
- محمدی، ذکراالله، فیضی، کیومرث. (۱۳۹۹). «تحلیل رویکرد تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری شرف‌خان بدلیسی در شرف‌نامه»، *تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری*، ۱۱۰، ۲۶۹-۲۹۵. <https://doi.org/10.22051/hph.2021.28380.1393>
- محمدی، یداله، پارسا، سید احمد. (۱۴۰۰). «معرفی مآخذ اشعار فارسی کتاب شرف‌نامه بدلیسی»، *پژوهشنامه ادبیات کردی*، ۷(۲)، ۱۰۹-۱۳۳. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453657.1400.7.2.8.1>
- مدرسی، یحی (۱۳۹۳). درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان، ویراست دوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مردوخ روحانی، ماجد. (۱۳۹۲). *فرهنگ فارسی - کُردی دانشگاه کردستان*، سنندج: دانشگاه کردستان.
- نصیری، محمدرضا و عبدالجلیل. (۱۳۹۳). *فرهنگ نصیری، ترکی جغتایی، رومی، قزلباشی، روسی، و قلماقی به فارسی*، به کوشش حسن جواد و دکتر ویلم فلور، با همکاری مصطفی کاجالین، تهران/ تبریز: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی/ انتشارات آیدین.
- Aghamajidi, Leila, Soltani Kouhbanani, Hassan, Shohani, Alireza, Shiri, Qahraman (2022). "Structural and Content Stylistics of Badlisi Sharafnameh by Sharafkhan Badlisi", *Journal of the stylistic of Persian poem and prose*, 15(number 75), 249-267. DOI :10.22034/bahareadab.2022.15.6421 [in Persian]
- Amini, R. (2022). "An Analysis of the Entrance of Turkish Words into Persian: The Case Study of "Dastur-e Shahriaran". *Journal of Linguistics & Iranian Languages*, 7(1), 21-39. <https://doi.org/10.22099/jill.2022.44446.1324> [in Persian]
- Amini, R. (unpublished). "The Concept of Iran in Sharafname-ye Bedlisi: A Comprehensive History of Kurdistan". [in Persian]
- Amini, R. (in Press). "A Textual Review of Sharafname-ye Bedlisi in Comparison to Modern Standard Persian", *Persian Language and Iranian Languages*. [in Persian] <https://B2n.ir/yy7730>
- Bedlisi, Sharaf Khan ibn Shams-al-din (2022). *Sharafname The Comprehensive History of Kurdistan*, Vladimir Vélyaminov Zernov (ed.), Tehran: Asatir Publications. [in Persian]
- Doerfer, Gerhard. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Franz Steiner Verlag GMBH Wiesbaden.
- Farahi, Abunaser (1982). *Nesab-al-Sebyan*, Mohamad Javad Mashkur (ed.), Tehran: Ashrafi. [in Persian]
- Hatam, Gholam Ali, Qadernezhad, Mehdi, Aghaie, Abdollah (2016). "The study of paintings of Amir Sharaf Khan Bidlisi's Sharafnameh", *Negareh Journal*, 11(38), 48-60. <https://doi.org/10.22070/negareh.2016.359> [in Persian]
- Jamshidian, Sajad (2010). "Bedlisi's Sharafname and the Emergence of Kurdish Historiography", *KETAB-E MAH-E TĀRIKH VA JOGHRAFIĀ*, 158, 102-105. [in Persian] <https://B2n.ir/qk9942>
- Janhun, Juha. (2003). *The Mongolic Languages*, London: Routledge.
- Johanson, Lars, Csátó, Éva Á. (2022). *The Turkic Languages*, second edition, London: Routledge.
- Mackenzie, D. N. (1961). "The Origins of Kurdish", *Transactions of the Philological Society*, 86, 68-86.
- Menges, Karl H. (1994). *The Turkic Languages and People, An Introduction to Turkic Studies*, 2nd revised edition, Göttingen: Harrassowitz Verlag.
- Mohammadi, Z. and Feizi, K. (2020). "An Analysis of Sharafkhan Badlisi's Approach to Historical Perspective and Historiography in Sharafnameh". *Historical Perspective & Historiography*, 30(25), 269-295. <https://doi.org/10.22051/hph.2021.28380.1393> [in Persian]
- Mohamadi, Z., Surni, B., Azizian, Z. (2013). "The Refraction of thKurds in "The History of Ālamāray-e Abasi"", *PAYAM-E BAHARESTAN*, 24, 311-326.[in Persian] <https://B2n.ir/qu5237>
- Mohamadi, Y. and Parsa, S. A. (2022). "Introducing the Sources of Persian Poems in Bidlisi's Sharafnameh". *Journal of Kurdish Literature*, 7(2), 109-133. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453657.1400.7.2.8.1> [in Persian]
- Oranski, I. M. (2000). *Introduction to Iranian Philology*, translated into Persian by Karim Keshavarz, Tehran: Payam Publications. [in Persian]
- Saidi, Modares, Zargarinezhad, Gholam Hosein (2017). "The Evolution and Development of the Meaning of the Term "Kurd" in the Sources of the Islamic Period (1th to 9th Century AH). *Tārīkh-i Īrān*", 10(1), 91-116. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20087357.1396.10.1.5.9> [in Persian]

-
- Soltani, Anwar. (1998). "The Sharafnama of Bitlisi: manuscript copies, translations and appendixes", Presented to the *International Conference on the Sharafnama in Berlin*, 1-3 May, 1998: <https://B2n.ir/xg5041>.
- Torkaman, Eskandarbeyg (2022). *TARIKH-E ĀLAMĀRĀY-E ABĀSI*, Tehran: Amirkabir. [in Persian]
- Windfuhr, Gernot. (2009). *The Iranian Languages*, London: Routledge.
- Ziahosseiny, S. M. (2024). *Contrastive Analysis & English Error Analysis*, 3rd edition, Tehran: Rahnama Press.